

PAPER DETAILS

TITLE: Anadolu Selçuklularında Kadılık

AUTHORS: Adem Arslan

PAGES: 74-91

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4116065>

Anadolu Selçuklularında Kadılık*

Adem ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,
Zonguldak, Türkiye, a.arslan@beun.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 02.08.2024

Kabul: 23.12.2024

Yayın: 31.12.2024

Anahtar Kelimeler:

İslam Hukuk Tarihi,
Anadolu Selçuklu Devleti,
Kadı,
Kadılık,
Emir-i Dâd.

Bir mülkün ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsur adalettir. Adaletin sağlanmasında en önemli kurum ise kadılık müessesesidir. Adalet verilen önemden dolayı kadılık, İslam hukuk tarihinin her döneminde var olmuş ve önemli bir görev olarak kabul edilmiştir. Kadılığın bu önemli konumu Anadolu Selçuklu Devleti için de benzerlik göstermektedir. Genel anlamda Selçuklularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti özelinde kadılık ile ilgili yeterli derecede çalışma mevcut değildir. Çalışmamız bu alandaki boşluğu doldurmaya mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Tarama yöntemi kullanılan çalışmamızda Anadolu Selçuklu dönemi hukuk sisteminin, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hülefâ-yi Râşidîn dönemi ile Emevîler, Abbâsîler ve Büyük Selçuklu Devletleri'nin örfi ve şer'i sistemlerini bünyesinde barındıran bir yapıda olduğu, Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargı ve kadılık kurumunun önemli bir yere sahip olduğu, kadıların, davaları çözerken zengin-fakir veya yabancı-tanık gibi durumlara karşı fark gözetmedikleri, davaların çözümünde Kur'an ve sünnet başta olmak üzere diğer fıkıh delillerini de dikkate alarak hüküm verdikleri tespit edilmiştir.

Qadiship In the Anatolian Seljuks

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 02.08.2024

Accepted: 23.12.2024

Published: 31.12.2024

Keywords:

History of Islamic Law,
Anatolian Seljuk State,
Kadı,
Kadiship,
Emir-i Dâd.

The most important element that ensures the survival of a property is justice. The most important institution in ensuring justice is the institution of qadiyat. Due to the importance given to justice, the qadiyat has existed in every period of Islamic legal history and has been accepted as an important duty. This important position of the qadiyat is similar for the Anatolian Seljuk State. Many studies have been conducted on the Seljuks in general. However, there are not enough studies on the judiciary in the Anatolian Seljuk State in particular. Our study aims to make a modest contribution to fill the gap in this field. In our study, which uses the survey method, the legal system of the Anatolian Seljuk period, the Prophet (s.a. v) and Hülefâ-yi Râşidîn period and the customary and sharia systems of the Umayyads, Abbasids and Great Seljuk States, that the judiciary and the qadiyat had an important place in the Anatolian Seljuk State, that the qadis did not discriminate against situations such as rich-poor or foreigner-acquaintance, and that they made judgements by taking into account the Qur'an and Sunnah, as well as other fiqh evidences in the resolution of cases.

Atıf/Citation: Arslan, Adem. "Anadolu Selçuklularında Kadılık". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 9 (Aralık 2024), 74-91. <https://doi.org/10.47702/sema.2024.41>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu çalışma, Zonguldak B.E.Ü. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 2023 yılında düzenlemiş olduğu Uluslararası Selçuklu Anadolu'sunda İlim ve Ulema Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Anadolu Selçuklularında Kadılık" adlı tebliğden, içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam dininin açıkça vurguladığı emirlerden biri de adalettir. “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor.*”¹ ayeti de buna yer vermektedir. Bu ve diğer açık emirler nedeniyle İslam’ın doğuşundan bugüne adaleti temin etme görevi daima en önemli vazifeler arasında yer almıştır. Toplumsal bir yapının (yönetim, iktidar, devlet veya ülke vb.) devamının ancak adalet unsuru ile temin edilebileceği gerçeği *el-adlu esâsu’l-mulk* (adalet mülkün temelidir) şeklindeki kaide veya özdeyişte muhtevidir. Bu veciz ifadeyi Selçuklunun meşhur veziri Nizâmülmülk’ün; “Âdem aleyhisselamdan şimdiye dek her zaman, her millet ve memlekette adaleti şiar etmeleri sayesinde mülk kendi hanedanları elinde baki kalmıştır.”² şeklindeki ifadesi de teyid etmektedir.

İslam hukuk tarihinin her döneminde kadılığın bir müessese olarak var olduğu bilinen bir husustur. Ancak bunlar arasında Anadolu Selçuklu (Türkiye Selçuklu) Devleti özelinde kadılık ile ilgili yeterli derecede çalışma mevcut değildir. Bu dönemdeki kadılık ile ilgili başvurulana başlıca kaynaklar Selçuklu tarihi hakkındaki iki önemli kaynaktır. Bunlardan İbn Bibi’nin *el-Evâmirü’l-Alaiyye* isimli eseri Selçuklu tarihi hakkındaki en önemli eser olarak bilinmektedir. Bu eser Türkçe’ye *Selçukname* olarak çevrilmiştir.³ Bu eserden sonra gelen diğer önemli kaynak ise Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî’nin *Müsâmeretü’l-Ahbar*⁴ isimli eseridir. Bunlar dışında, Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadılık ve muhakeme usulleriyle ilgili önemli bilgileri içeren Osman Turan’ın “Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar” adlı çalışması, konuyu vesikalar ışığında değerlendirme fırsatı sunduğu için zikre değer bir kaynaktır.⁵ Sözü edilen eserlerden başka, müstakil olarak Anadolu Selçuklu Devleti’ni içeren bir çalışma olmasa da Gül Akyılmaz’ın “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri” isimli makalesini de burada zikredebiliriz.⁶ Ayrıca zaman zaman Mezâlîm’e başkanlık etmeleri⁷ nedeniyle bir yönüyle kadılık sayılabilecek olan Emîr-i Dâd⁸ müessesesini hem Büyük Selçuklu hem de Anadolu Selçuklu Devletleri çerçevesinde ele alan çalışmalar mevcut ise de Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadılık ile ilgili müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu dönemdeki kadılıktan söz edildiğinde bu konunun yeterince değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışma alandaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

¹ Bk. Nahl 16/90. *Kur’an Yolu Meâli (Tam Sayfa Meâli)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 276.

² Bk. Nizamü’l-mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 53.

³ Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bibî, *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).

⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958).

⁶ Gül Akyılmaz, “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1995), 23-41.

⁷ Yerine getirdiği görevlerin önemli bir kısm dikkate alındığında günümüzde Yüce Divan ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı makamlarına eş değer bir mahiyete sahip olduğu, zaman zaman Mezâlîm mahkemesine başkanlık etmeleri, bir de örfî olarak nitelenmesine rağmen ve verdiği kararın, şer’î hukuka uygun olmasına da dikkat edildiği, bunun için şer’î hukukta temayüz etmiş ulemeden kişilerle istişare edildiği hakkında bilgi için bk. Ahmet Akman, “Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dâd’ın Konumu”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2023), 53-54.

⁸ Emîr-i dâd’ın ve Mezâlîm organının kadılık konusu bağlamında ele alınma nedeni sistem olarak İslam Hukukunu benimsemiş olan Anadolu Selçuklu Devleti’nde ister doğrudan şer’î kapsamda, ister şer’î hukukun ulu’l-emre izin verdiği maslahata dair (örfî) konularda olsun, bunların da karar organı olduklarına dair malumatların bulunmasıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde, genel çerçevesi ile İslam Hukuku esas alındığından o dönemdeki kadılığın doğru anlaşılması için İslam'ın ilk dönemlerindeki kadılık müessesesine ve devamı niteliğinde olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne kısaca yer vermemiz gerekir. Bu hususlardan evvel ise kadılığın kavram olarak ne anlam ifade ettiğine temas etmemiz yerinde olacaktır.

Çalışmamız sırasıyla kadâ ve kâdî kavramı, İslam hukuk tarihinde kadılık müessesesi, kadılığın Anadolu Selçuklu serüveni, Anadolu Selçuklularında kâdıkudâtlık ve kadıaskerlik, kadılık menşurlarına göre Anadolu Selçuklusunda kadı veya kadılık, kadılığın Anadolu Selçuklu Devleti hiyerarşisindeki yeri, kadıların maiyetinde çalışanlar, kadıların atama ve azli, Anadolu Selçuklu Devleti'nde kazâ fonksiyonunun taşıdığı karakter, kadıların muhakemede dikkate aldığı hususlar, Anadolu Selçuklu Devleti'nde mezâlim organı ve son olarak da emir-i dâd konularını ihtiva etmektedir.

1. Kadâ ve Kâdî

Kadâ (Türkçe'de kazâ şeklinde telaffuz edilir) kelimesi, Arapça'da masdar olarak 'sona erdirmek'⁹ anlamı çerçevesinde toplanacak şekilde hüküm vermek, borcu veya ibadeti ifa etmek, bildirmek, ihtiyacı gidermek, ilişkisi kesmek/ayırmak, öldürmek ve tamamlamak gibi anlamlara, isim olarak da hüküm¹⁰, yargı kararı, yargı gücü, yargı görevi, kader, ölüm ve edâ gibi geniş bir anlam yelpazesine sahipken fıkıh literatüründe ibadet sahasında 'bir ibadetin vakti dışında yerine getirilmesi', muâmelât sahasında ise 'yargı kararı' ve 'yargılama hukuku' şeklinde iki önemli ıstılahi anlam kazanmıştır.¹¹

Bir fıkıh terimi olarak "kâdî" ifadesi insanlar arasında vuku bulan çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamlarca tayin edilen kişiyi ifade etmektedir.¹² Nitekim Mecelle'de "Hâkim beyne'n-nâs vukû' bulan da'vâ ve muhâsameyi ahkâm-ı meşrû'asına tevfiқан fasl ve hasm için taraf-ı sultâniden nasb ve ta'yîn buyrulan zâtıtır." İfadesiyle "kâdî" ile eş anlamlı olarak kullanılan "hakim" in; anlaşmazlıkları şer'î hükümlere göre çözümlemek üzere tayin edilmiş kimse manasında tanımlandığı görülmektedir.¹³

2. İslam Hukuk Tarihinde Kadılık Müessesesi

Adaletin sağlanması, anlaşmazlıkların çözülmesi, ceza veya hukuka dair gerekli yargılamaların yapılmasıyla ilgilenen kadılık müessesesi, İslam Hukukunun uygulanması, adaletin tecelli etmesi ve İslam fıkıhının yaygınlaşması noktasında merkezi bir role sahiptir. Bu kurum şahıslar arasındaki hukuki ihtilafların çözülmesinden vakıf yönetimine, aile hukuku meselelerinden iktisadi ihtilaflara kadar geniş bir yelpazede görevler icra etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kadılık kurumunun bu çok yönlü yapısının etkin bir şekilde icra edildiği tarihi kesitlerden

⁹ Zühri'ye dayandırılan görüş için bk. İbn Manzûr (ö. 711/1311) Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414), 15/186.

¹⁰ bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab*, 15/186.

¹¹ Kadâ kelimesinin isim, masdar ve fıkıh lüteratüründeki anlamları için bk. Fahrettin Atar, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/113-114; Kadâ kelimesinin lügat, ıstılah ve fıkıh mezheplerindeki örfî kullanımlar için bk. Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye-Kuveyt, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Daru's-Safve, 1990), 33/282-283.

¹² Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66; 283 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010).

¹³ Mecellei Ahkâmı Adliyye'nin 1785. maddesine bk. Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 4/3226.

anlaşılmaktadır. Bu dönemde kadılar İslam Hukuku prensiplerini uygulamakla kalmamış, aynı zamanda hem merkezi otoritenin temsilcisi olmuş hem de yerine göre halk ile devlet arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Kadılığın tarih olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahiy ile problemleri çözmesi ve sahabenin vahyin ışığında çözümler üretmesine olur vermesi ile başladığı söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) daha ilk dönemlerde kadılık görevini de içerecek şekilde vali olarak atadığı sahabilerin karşılaşacağı anlaşmazlıkları İslam Hukuku prensiplerine göre çözmesini istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Yemen'e farklı dönemlerde Muâz b. Cebel'i problemleri çözmek üzere göndermiş,¹⁴ hayatının son dönemlerinde ise Hz. Ali'yi kadılık vazifesini de kapsayacak şekilde vali olarak görevlendirmiştir. Hz. Ali'nin tesebbüben ölümüne yol açmış olanların, maktüllere vermesi gereken kan bedeli ile ilgili ortaya çıkmış olan bir problemi içtihadı ile çözmesi, onun orada kadılık vazifesini de yerine getirmiş olduğunu göstermektedir.¹⁵

İslam Hukukçuları Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Hz. Ömer ve Ma'kil b. Yesâr'ın Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kadı tayin edildiği hususunda şüphe etmemektedirler.¹⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v), Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, anlaşmazlıkların çözümünde hangi esaslara göre hükmedeceğine yönelik sorusuna aldığı cevabı takdir etmesi¹⁷ İslam Muhakeme Usulü açısından oldukça önemlidir.

Kazâ görevi hilâfete dâhil önemli bir görev addedildiğinden kazâ görevini Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra bizzat halifeler yürütmüştür. Bu anlamda dava ve çekişmelerin arkasını kesmek, halk arasındaki anlaşmazlıkları Kur'an ve sünnete dayalı şer'î hüküm ve kaidelere muvafık bir şekilde çözüme kavuşturmak ihtiyacını halifeler yerine getirmişlerdir.¹⁸ Bilahare devletin sınırları genişleyince halifeler çeşitli yerlerde kendi adlarına bu vazifeyi yerine getirecek memurlar (kadılık görevi de yapan valiler) tayin ettiler. İlk defa kadıların işlerini valilerden ayırarak kadı tayin eden halifenin Hz. Ömer (r.a.) olduğu kaydedilir.¹⁹ Nitekim, Ebû Derdâ'yı kendisi ile birlikte Medine'ye, kadılığı ile meşhur Şureyh b. Haris el-Kindî'yi Kûfe'ye, Ebu Musa el-Eş'ari'yi Basra'ya, Osman b. Kays b. Ebu'l-As'ı da Mısır kadılıklarına Hz. Ömer getirmiştir.²⁰ Hz. Ömer'in kadı Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektup İslam yargılama hukuku açısından önemli temel hususları barındırır.²¹

Kadılık müessesesi, Hulefâ-i Raşidîn döneminin ardından Emevî ve Abbâsîler dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Bu dönemlerde kadılar, İslam toplumunun hukuksal ihtiyaçlarına muvafık bir yargı sisteminin önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Kadılar, yalnızca kişisel ihtilaflar ve medeni

¹⁴ Buhârî'nin sahihinde " Babu be'ase Ebu Musâ ve Mu'âz ile'l-Yemen kable Hiceti'l-Veda' " şeklinde bir bab başlığına yer verilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Daru İbn Kesîr-Darûl-Yemâme, 1414), "Kitâbu'l-Meğazî, 57; bk. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1431), 3/"Kitâbu'l-Akdiyye", 3592.; İbn Hişâm, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 4/327.

¹⁵ Adem Arslan, "Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahâbî: Hz. Ali (r.a)", *Peygamberimiz ve Gençlik* (I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 269.

¹⁶ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 30.

¹⁷ bk. Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2003), 187-188.

¹⁸ bk. Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 188.

¹⁹ bk. Vehbe b. Mustafa Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Suriye/Dimaşk: Daru'l-Fikr, ts.), 8/6236.

²⁰ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 188.

²¹ bk. Abdüsselam Arı, "Hz. Ömer'in Ebu Musâ el-Eş'ariye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 88.

davalarla sınırlı kalmayarak, ceza davaları, ticari anlaşmazlıklar, miras meseleleri gibi çeşitli hukuki konularda da karar vermişlerdir.²²

İslam muhakeme hukukunda dar anlamıyla kadıların uyması gereken kuralları ve onlardan beklenen güzel davranışları ele alan “edebü’l-kâdî” literatürü İslam toplumunda kadılığa verilen önemi yansıtmaktadır.

“Edebü’l-kâdî” eserlerinde kadıların kişiliği, davranışları, ilişkileri, giyim ve kuşamı, sosyal ilişkileri ve resmi vazifeleri ile ilgili hususlar ele alınmaktadır. Kadı/hâkimin kişiliğinin ve özel hayatının, yargılamanın başarısı veya verilen hükmün saygınlığı ile yakın bir ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir.²³ Fıkıh kitaplarında konunun hukuki statü yanında dini ve ahlâkî yönleri ile ele alınması da bunu ortaya koymaktadır. Nitekim kadıyı ahkâm yönüyle değil de edeb/adap yönüyle ele aldıklarından “edebü’l-kâdî” ifadesi şöhret bulmuştur.²⁴ “Edebü’l-kâdî” kavramı, başlangıçta kadı/hâkimin uyması gereken kurallar ve ondan beklenen davranışlar anlamında kullanılıyorken; zamanla adliye teşkilâtı ve yargılama usulü ile ilgili konulardan söz eden özel bir ilim dalını ifade eder olmuştur.²⁵

3. Kadılığın Anadolu Selçuklu Serüveni

İnsanların bir arada yaşaması, toplumun varlığını idame etmesi adalet esasına dayanır. Adaleti icra amacını taşıyan İslam fıkıhı tüm İslam devletlerinde daima en önemli hukuk nizamı olmuştur. Bu nedenle, İslam hukuk tedrisatının medrese ve okullarda öğretimine her dönemde önem verilmiştir. Anadolu Selçukluda II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yalnız fıkıh ilmini okutmak üzere Sırçalı (Muslihiye) medresesinin Bedreddin Muslih tarafından 640 h. /1242-1243 m. yılında yaptırıldığı kaydedilir.²⁶ Medresenin fıkıh ilminin okutulması amacıyla tesis edilmesi Anadolu Selçuklu Devleti’nin adaletle verdiği öneme işaret etmektedir.

Kadılığın Anadolu Selçuklu dönemini ele alırken Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleyman Şah’ın, Büyük Selçuklu Devleti’nin önde gelen hükümdarı Melikşah tarafından Anadolu’nun fethine görevlendirildiğini, dolayısıyla bu devletin Büyük Selçuklu Devleti’nin bir parçası mahiyetinde olduğunu,²⁷ kadılık ve diğer teşkilatların da bu devletten bağımsız değerlendirilmesinin eksiklik olacağını hatırlatmak isteriz.

Nizâmülmülk’ün devlet tecrübelerini yansıtan *Siyasetname* adlı eserinde, padişahların davaları bizzat idare etmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer bir hükümdar Arapçayı bilmeyen bir Türk ya da Tacik

²² Emeviler dönemi dava ve hukuk uygulamaları için bk. Cahid Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı Ve Yargı Hukuku Uygulamaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 297-393.

²³ bk. Ahmet Kılınç, “Ethical Principles of Judges in The Ottoman State The Convenience Of Judge”, *Judicial Ethics: The Past and Today* (International Symposium On Judicial Ethics, İstanbul: Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme, 2017), 482-483.

²⁴ Salim Ögüt, “Edebü’l-kâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/409.

²⁵ bk. Ahmet Başaran Manav, “Mâverdi’nin Edebü’l-Kâdî Adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 92.

²⁶ bk. Mehmet Önder, *Konya Maarifi Tarihi* (Konya: Ülkü Basımevi, 1952), 26; Medreseyi yaptıran Bedreddin Muslih’in Selçuklu Sultanı II. Alaeddin Keykubad’ın lalası olduğu ve medresenin 640 h. /1242-1243 m. yıllarında yaptırıldığı hakkında bilgi için bk. Nermin Şaman Doğan, “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)* 28/2 (2013), 435.

²⁷ Benzer görüş için bk. Abdulsamet Yaman vd., “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (2018), 171.

veya Arap soyundan olup şeriat hükümlerini okumamışsa, mutlaka şaha vekaleten bir naibinin gerekli olduğu ifade edilir. Bu bağlamda, tüm kadıların padişahların naipleri olduğu ve onların padişah tarafından himaye edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁸ Dolayısıyla, Büyük Selçuklularda kadılık, hükümdarların himaye ettiği ve itibar ile mevkiini saygın tutmuş olduğu bir kurum olarak değerlendirilebilir. Kadılık kurumuna yönelik bu genel çerçevenin Büyük Selçuklunun bir devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti için de geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim kadıların itibarlı olduğuna dair ifadeler İbn Bibi'nin *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'sindeki kesitlerde mevcuttur.²⁹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kronolojik olarak I. Kılıçarslan ile I. Gıyâseddin Keyhüsrev arasındaki bir yüz yıldan fazla sürede Haçlı Savaşları yaşanmış, bu savaşlardan sonra I. Alaaddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşamıştır. I. Alaaddin Keykubad'tan sonra gelen II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Moğolların Azerbaycan valisi Baycu Noyan'ın 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesi, bu devletin de yıkılmaya doğru gitmesine neden olmuştur. Nihayetinde 13. yüzyıl sonlarına doğru Türkmen beyleri birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başlamıştır.³⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î veya hukuki işlere kadılar bakardı. Daha evvelden var olduğu gibi bu dönemde de kadılar hukuk kararlarında, problemlerin çözümünde izledikleri usullerde İslam şeriatını esas almışlardır. Bu minvalde şahitler dinlenmiş, deliller ve bu delillere ilişkin izahlar dikkate alınmıştır. Fetvalar genel anlamda Hanefî fikhî üzere verilmiştir.³¹ Ancak Anadolu Selçuklu Devleti'nde belirgin bir Şâfiî-Eş'ari silsilenin de var olduğu görülmektedir.³²

Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î hukukun yürürlükte olması nedeniyle kadılar dört mezhep olarak ekolleşen müctehidlerin görüşlerini şer'î ve hukuki problemlerin çözümünde dikkate almışlardır. Buna göre, Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'î hukukun ibadetler, muamelat (akitler, ticari ve iktisadi meseleler), ukubât (cezaya dair meseleler), münakehât ve müfârekât (aile hukuku meseleleri) ve ferâiz (miras) gibi hayata yansıyan ana konularıyla ilgili her türlü problem şer'î çözüm yollarıyla ele alınmıştır.

3.1. Anadolu Selçuklularında Kâdilkudâtılık ve Kadıaskerlik

3.1.1. Kâdilkudâtılık (Kudât-ı memâlik)

'Kadılar kadısı' veya 'başkadı' anlamına gelen kâdilkudâtılık³³ ilk defa Abbasîler tarafından Bağdat'ta kurulmuş ve daha sonra birçok İslam devletinde aynı adla ihdas edilmiştir.³⁴ Başkadılık

²⁸ bk. Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, 56.

²⁹ bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* (*Selçuknâme*), 223.

³⁰ Benzer görüş için bk. "ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ", *Kültür Portalı* (Erişim 04 Aralık 2023).

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 122.

³² Anadolu Selçuklu Devleti sultanları yanında bir değere sahip Şâfiî alimi Kâdı Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283), Şâfiî fikhî usulü alimi Tâceddin el-Urmevî (ö. 653/1255) ve Kutbuddin-i Şîrazi (ö. 710/1311) buna örnek gösterilebilir. Ayrıca bk. Abdurrahim Alkış, "XIII. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İranlı Âriflerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 797.

³³ Müellifin hayatı ile ilgili mukaddimede ilk defa kadı'l-kudât olarak çağrılan/hitap edilen kimsenin Ebû Yusuf olduğu kaydedilir. bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *el-Harâc*, thk. Tâhâ er-Rauf Sad - Sa'd Hasan Muhammed (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1431), 9.

³⁴ Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77.

görevi bu müessese tarafından icra edilmiştir.³⁵ Abbasîlerden itibaren var ve önemli olan Kadılıkudâtlık müessesesi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bu önemini korumuştur.

Kadılıkudâtlık önceleri başşehir kadıları için kullanılırken 9. yy. dan sonraki dönemlerde devletin, ülke ve bölgedeki yargı teşkilatının üst yöneticisi konumunu kazanmış, ülkenin çeşitli yerlerindeki tüm kadılar kadılıkudâtın naibi olarak tayin edilir olmuştur.³⁶

Kadılıkudâtlık yargıda hiyerarşik bir yapının olduğu gösterir. Bunun dışında Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadılık, askerlere ve halka yönelik olmak üzere, farklı görev ve yetki alanlarına ayrılmıştır. Nitekim bu devlette bütün askeri davalara ve miras meselelerine kadileşker denilen ordu kadısı bakardı. Bu devletin en büyük ilmiye reisi görevi ise Konya kadısı olan kadılıkudâta aitti.³⁷

Kadı menşurlarında Konya kadısının hem kadılıkudât hem de kadileşker olduğu görülürken diğer bazı kaynaklarda Anadolu Selçuklu Devleti'nde müstakil olarak kadıaskerlerin bulunduğuna yer verilir.³⁸

Başşehir kadılarıyken sonraları ülkenin veya bölgedeki yargı teşkilatının üst yöneticisi konumuna gelmeleri nedeniyle kadılıkudâtların kadileşkerlere de amirlik yapmış olması akla gelir. Bu anlamda başşehir Konya kadılıkudâtının aynı zamanda kadıaskerlerin de amiri konumunda olması gerekir. Fakat elimizdeki sınırlı kaynaklar bunlar arasındaki hiyerarşiden söz etmemektedir.

III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde (1264-1283) Konya'da kadılıkudât olarak Siracüddin Ebussena Mahmudi Urmevî görev yapıyordu. Ayrıca kaynaklarda İzzüddin, Siracüddin ve Tacüddin unvanlarına sahip farklı tarihlerde üç kadılıkudâtın varlığından söz edilmektedir³⁹

el-Evâmirü'l-Alaiyye'de Anadolu Selçuklu Devleti'nde Necmeddin İbn Habir isminde bir kadı için 'şehir kadısı' ifadesi zikredilir.⁴⁰ Bunun dışında eserde Meyafarikin (Silvan) kadısı,⁴¹ Sivas şehrinin kadısı ikinci Numan Necmeddini Kırşehirli⁴² ve Amasya Kadısı Fahreddin'den söz edilmektedir.⁴³ Buradaki şehir kadılarının kadılıkudât olup olmadıkları ifade edilmemektedir.

Selçuklu tarihi hakkındaki en önemli eserden biri olan *Müsameretü'l-Ahbar*'da Gıyâseddin Keyhüsrev ibn Rükneddin Kılıcarslan (III. Gıyâseddin Keyhüsrev) döneminde devlet makamlarından söz edilirken memleket kadıları (kudât-ı memâlik) ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifade kadılıkudât anlamında kullanılmış olmalıdır. Zira kadılıkudâtlık için; "kadi'l-halife", bulunduğu yerlerdeki makamları nedeniyle Bağdat kadısı, Re'y kadısı, Mısır kadısı gibi başşehir veya ülke isimleri, ayrıca kâdî'l-memâlik, kâdî'l-âfâk, el-kâdî'l-kebîr gibi çeşitli ifadeler kullanılırdı.⁴⁴ Nitekim *Müsameretü'l-Ahbar*'da memleket kadılarından söz ederken Konya'da Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî, Aksaray'da Kadı Emineddin Tebrizî, Kayseri'de Kadı Celaleddin, Sivas'ta Kadı İzzeddin, Tokat ve Niksar'da Sadeddin ve Bedreddin Kazvinî, Karahisar'da Taceddin Hoyî'nin kadı olarak, Kadı Hüsameddin'in ise Kadıasker (kaziyu'l-asker) olarak görev yaptığına yer verilmektedir.

³⁵ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 31.

³⁶ Özen, "Kadılıkudât", 24/77.

³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 122.

³⁸ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 46.

³⁹ bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 122.

⁴⁰ bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 476.

⁴¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 485.

⁴² İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 501.

⁴³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 505.

⁴⁴ bk. Özen, "Kadılıkudât", 24/77.

Aksarayî'nin eserinde yer verilen bu memleket kadılarının hepsinin müctehid olduğu, ilim dallarında, gerçeklerin derinliklerinde ve şer'î kurallarda önemli derecelere ulaştıkları vurgulanmaktadır. Bu âlimlerin kadılığı ifade edilirken, o dönemde kadılık makamına layık olmayan 'kudât-ı mutabattıl' olarak adlandırılan, kadılık yapmaya ehil bulunmayan bir zümrenin, bu gerçek kadıların yanında hiçbir değerinin olmadığına yönelik ifadeler dile getirilmektedir.⁴⁵

3.1.2. Kadıaskerlik

Orduya mensup şahısları ilgilendiren, ceza ve bazı hukuk davalarında görevli askeri kazâ organı kadıasker müessesesidir. Kadıleşker, kazasker, kadılcund gibi kelimeler de kadıasker veya kadılasker kelimeleri ile eş anlama gelmektedir. Askeri mahkemelerde kadıaskerler ordu mensuplarının asker sıfatıyla işledikleri suçlara ve yine askeri sıfatla ilgili getirecekleri hukuk davalarına bakarlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) ordu mensupları arasındaki anlaşmazlıklara ve onların işledikleri suçlara bizzat bakmıştır. O (s.a.v) her askeri birliğe bir kumandan tayin etmiş, askerler tarafından işlenen suçlara ve aralarındaki anlaşmazlıklara o kumandan bakmıştır.⁴⁶ Kadı ve leşker (asker) ifadelerinin terkihiyle kadıleşker (kadıasker) olarak ifade edilen müessesenin ilk defa Hz. Ömer (r.a.) tarafından kurulduğu, onun Ebu'd-Derda'yı Suriye'de bulunan askeri birliğe kadılcund (kadıasker) olarak tayin ettiği kaydedilir.⁴⁷ Kadılaskerlik Büyük Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler, Akkoyunlar, Karakoyunlar ve Osmanlı Devleti'nde de mevcuttu.

Büyük Selçuklularda Sultan Sencer, Mecdüddin adlı kimseye kazaskerlik menşuru çıkarmış, onu ordunun ve askerlerin kadısı olarak görevlendirmiştir. Sultan Sencer ona, davaları Kur'ân ve Sünnet'e uygun olarak halletmesini emretmiştir.⁴⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Konya kadılarının başkadılık ve kazaskerlik görevlerini birlikte üstlendiklerine dair örnekler olduğu gibi müstakil olarak görev yapan kazaskerlerin de bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nde de askeri davalar için ayrı bir birimin var olduğu bilinmektedir. Nitekim kaynaklarda kadıleşker olarak zikredilen isimler arasında Moğollar tarafından şehit edilen Seferihisarlı Celalüddin ve 1276 yılında kadıleşker olan Hüsamüddin'e yer verilmektedir.⁵⁰

Kadılıkudât ve kadıasker ayrımı Anadolu Selçuklu Devleti ile yarım asır kadar aynı dönemde yaşamış olan Memlûklülerde de yer almaktaydı. Zira Memlûklerde hemen hemen her mezhep için kadılıkudât ve kadılaskerler tayin edilmiştir.⁵¹

⁴⁵ bk. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 69.

⁴⁶ Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 182.

⁴⁷ Veki', *Ahbarü'l-Kudât* isimli eserinde Ebu'd-Derdâ'nın Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde kadılcund olduğunu ve Hz. Osman'dan önce vefat ettiğini kaydeder. bk. Ebu Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi (ö. 306/918) Veki, *Ahbârü'l-Kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa Meraği (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübâ, 1947), 3/199; bk. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/140.

⁴⁸ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 47.

⁴⁹ İpşirli, "Kazasker", 25/140.

⁵⁰ bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 123.

⁵¹ bk. Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013), 68.

3.2. Kadılık Menşûrlarına Göre Anadolu Selçuklusunda Kadı ve Vazifeleri

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadı tayinine dair menşûrlar, kadıların vazifeleri ile ilgili önemli ipuçları barındırması yanında Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ideal kadılığı da özetler mahiyettedir. Ziyaeddin Mehmed'in Selçuk ülkesi ve ordusunun baş kadısı (kadı'l-kudât el-memâlik hâkim el-asâkir) olarak payitaht Konya kadılığına tâyini için isdar edilen menşûr da bunlardan biridir. Bu menşûrda Ziyaeddin Mehmed'in Tokat ve Erzincan kadılıkları ile ordunun hâkimliği ilâve edilmek üzere saltanatın merkezi, devletin menşei olan Konya kadılığına tâyin olunduğu bildirilmekte, menşûrda;

- Bütün memleketin şer'î işlerine nezaret etmesi,
- Dindar ve tamahkâr olmayan nâipleri tâyin etmesi,
- Davaların hallinde, anlaşmazlık, çekişme ve husumetlerin kaldırılmasında zengin, fakir, yabancı ve yakın arasında fark gözetmemesi,
- Mirasların taksimi, nikâhların akdi, vesika, sicil ve sakların tahriri, vasiyetlerin takdimi, yetim ve kayıp mallarının muhafazasında din ve emânet şartlarını yerine getirmesi,
- Şahitlerin doğruluğu ve tezkiyesine dikkat etmesi, vakıf cami, medrese, hankah, türbe, zâviye ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmesi, istihkak sahiplerinin murakabe ve terfihinde gayret gösterip yiyicilerin el uzatmasına mâni olması emredilmek suretiyle kadı'l-kudât'ın (başkadının) vazifeleri ortaya konmaktadır.⁵²

Yukarıda geçen bilgilere göre Anadolu Selçukluları döneminde geniş bir görev yüküne sahip olan kadıların sicil, vesika ve sakları tahrir ettikleri, dolayısıyla bugünkü noterlik görevi olan taraflar arasındaki antlaşmaları kayıt altına alarak hukuken geçerli ve herhangi bir uyuşmazlık esnasında uyuşmazlığın çözümüne yön verecek kuvvetli bir yazılı deliller oluşturma görevlerine sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁵³

Kadı menşûrlarında Anadolu Selçuklu dönemi kadılık vazifesiyle ilgili diğer bir ipucu da başkadının tayin menşûrunda saltanat divanına bağlı olan emirlere, erkana, nâib ve memurlara, saltanatın merkezi Konya ve bütün Selçuklu Türkiye'si'nin ileri gelenlerine, Konya ve diğer beldelerin ahalisine başkadıyı ve hizmetindeki nâipleri şer'î işlerin infazında müstakil bilmeleri, şer'î ve dinî mevzularda onlara müdahale etmemelerinin emredilmesidir.⁵⁴ Bu emirler Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadıların bağımsızlığı, başka bir ifade ile şeriata bağlılığı için önemli tedbirlerin alındığını göstermektedir.

Başka bir menşûr örneği Muzaffereddin Mehmed el-Bağdadi'nin Konya kadılığına dair olup davaların hal ve faslında Kur'an, Sünnet, hadîs ve sahabenin eserlerine göre hüküm vermesi gerektiği kaydedildikten sonra kadılara ilişkin yukarıda ifade edilen vazifeler sayılmaktadır.⁵⁵ Fıkıhta hükme ulaşmak için fukahânın, Kur'an'ı ve hadisi de içerecek şekilde sünneti, ana kaynaklar olarak gördükleri bilinen bir husustur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşadığı dönemde onunla yan yana olup

⁵² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 41.

⁵³ bk. İbrahim Ülker, "İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularda Noterlik İşlemleri", thk. Fethi Gedikli (II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul: Onikilevha, 2016), 1/46.

⁵⁴ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁵⁵ bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

doğrudan ondan öğrenen sahabenin gerek uygulamaları gerek yazdıkları eserler İslam fıkının doğru anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin yargı organlarının bu geleneksel fıkıh metodolojisini mahkemelerinde bir kaynak olarak dikkate aldıklarını açıkça ifade edebiliriz.

Diğer bir menşur da Nizameddin Abdullah'ın Amasya ve Çorum kadılıklarına ilaveten bütün memleket kadılığıyla birlikte ordu kadılığına (kadiaskerlik), Nizameddin Mehmed bin el-Nakıb'ın da Samsun şehir ve vilâyeti kadılığına dairdir. Nizameddin Abdullah'ın tayin menşurunda kadı için zikredilenler bir önceki menşur ile aynıdır. Nizameddin Mehmed b. el-Nakıb'ın Samsun şehir vilayeti kadılık tayininde ise; kadıya davaları dinlenmesi, husumetlerin faslında adaletten ayrılmaması, şahitlerin takviyesine dikkat etmesi, ölümlerin terekelerinin muhafazası ve hak sahiplerine teslimi, yetim ve çocukların mallarını temiz ve emin kimselere tevdi ederek ziyanına meydan vermemesi, nikâh akitlerine önem göstermesi, mescit, medrese, hankâh, zaviye ve diğer vakıf ve hayır müesseselerine nezaret ederek vâkıfın şartlarının yerine getirilmesine çalışması ve vakıfların tamirine himmet etmesi emredilmekte, sonra da Samsun ve vilâyetinin ileri gelen ve gelmeyen bütün ahalisine Nizameddin Mehmed'i Samsun ve havalisinin hâkimi tanımaları ve kazâ işlerinde ona ve nâiplerine başvurmaları bildirilmektedir.⁵⁶

Eflâki'nin “müderislerin meliki ve kadıların sultanı” olarak söz ettiği meşhur âlim Kutbeddin Şirâzi'nin⁵⁷ Sivas kadılığına atandığına dair bize kadar gelen menşurda; İslâm adaletinin o derece kuvvetli olup Hristiyan ve putperestlerin Müslüman kadılarına tam bir itimad besledikleri, mal ve mülklerini onların sicil, sak ve vesikalarıyla teminat altına aldıkları ifade edilmektedir.⁵⁸

Gerek bu kayıtlar ve gerekse Selçuklular devrinden kalan bir takım temliknâme, hususî şahıslar arasında akdedilen mukavele senetleri, kadı ve mahkemelerin bugünkü gibi yalnız adliye işleriyle meşgul olmadıklarını göstermektedir ki zaten Selçuklulardan önceki İslâm devletlerinde durum hemen hemen aynıydı. Selçuklu devri mahkemelerinden çıkan vakfiye, temliknâme ve senetler mevcut olduğu gibi I. İzzeddin Keykâvus'un kadı Sadreddin Lehâveri tarafından kaleme alınan nikâh akdi vesikası da bize kadar gelmiştir.⁵⁹

Birtakım vesikalar istisna edilirse, Selçuklu mahkemelerinde cereyan eden bu muameleler ile merkezi hükümetin gönderdiği emirleri ihtiva eden kadı sicillerinin hiçbiri maalesef zamanımıza kadar gelmemiştir. İctimaî, iktisadî, hukukî ve benzeri tarih bakımından büyük bir ehemmiyeti aşikâr olan bu defterlerin kaybolmasının sebepleri arasında Orta Çağ'da kadıların görevlerinden ayrıldıklarında defterlerini de birlikte götürmeleri alışkanlığını zikretmek gerekir. Nitekim, Selçuklu Devleti'nin varlığını bildiğimiz devlet arşivleri gibi, bazı önemli Müslüman şehirlerinde de kadıların özel arşivlere sahip olduğuna dair bilgiler vardır. Şer'î mahkeme sicillerinin⁶⁰ muntazam olarak muhafaza edilmesi keyfiyeti ancak Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren Osmanlı imparatorluğuna aittir.⁶¹

⁵⁶ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁵⁷ Eflâki Kutbeddin Şirâzi'den; “bilginlerin en faziletlisi”, “müderislerin meliki ve kadıların sultanı” ve diğer başka övgülü ifadelerle söz eder. bk. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 346 ve 601.

⁵⁸ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁵⁹ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁶⁰ 15 ve 16. yüzyıl şer'îye sicillerinin önemli bir kısmı Arapça, 16. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyası dışındaki defterler ise çoğunlukla Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Bu farklı iki dilde hazırlanan belgelerde yer alan benzer olaylar için kullanılan hukuk terminolojileri ise aynıdır. bk. Yunus Uğur, “Şer'îye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/9.

⁶¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 44.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadılar, devletin menşurlarda zikredilmeyen diğer işlerinde de önemli vazifeler alıyorlardı. Bu anlamda Anadolu Selçuklularında kadınların düşmanlık yerine barış, dostluk ve kardeşlik için savaşlarda padişahlar ile görüşme, ara bulma gibi fonksiyonları da vardı. Bu anlamda savaşta varılan anlaşmada iki tarafa yemin içirilmesi gibi görevleri de görüyorlardı.⁶² Köseadağ Savaşı'ndan sonraki tarihlerde sahip Mühezzibuddin (vezir) ve kadı Fahreddin, Baycu Noyan ile görüşerek savaş yerine barışın tesisinde önemli rol oynamışlardır.⁶³

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların hükümdarlar arasında mevcut olan önemli konumları nedeniyle zaman zaman sultanlar arasında özel olarak elçilik görevine getirildikleri de oluyordu. Nitekim Kadı İzzeddin Muhammed Anadolu Selçuklu sultanı ile Bağdat halifesi arasında elçilik vazifesi icra etmiştir.⁶⁴

Rükneddin Keykavus döneminde Kadı Cemaleddin'e Konya kadılığı yanında tüm Rum diyarı kadılığı ve özel-genel vakıf nazırlığı görevleri verilmiştir. Kadı yardımcısı olarak da (naib) Bedreddin oğlu ismiyle meşhur olan Kadı İzzeddin tayin edilmiştir.⁶⁵

Kadılar özel ve genel vakıf nazırlığı görevleri de alırlardı. Her kadı kendi kaza dairesinde bulunan vakıflara nasıl nezaret ederse Konya'da başkadı (kâdilkudât) mevkiinde bulunan kimse de aynı zamanda bütün Selçuklu ülkesi vakıflarının nâzırı idi. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nde, memlekette büyük bir yekûn tutan ve içtimaî hayatta çok mühim bir mevki olan vakıfların daha muntazam bir şekilde işlemlerini temin maksadıyla, görünüşe göre eski İslâm devletlerinden farklı olarak, ayrıca bir Evkâf Nezâreti tesis etmek lüzumu ortaya çıkmıştır. Bu anlamda İzzeddin Keykâvus zamanında onun hassa hazine-darı ve Çankırı hastahanesi (Darü'l-'afiye) bânisi Cemaleddin Ferruh bütün Selçuklu Devleti vakıflar nazırı tâyin edilmişti.⁶⁶

3.3. Kadılığın Anadolu Selçuklu Devleti Hiyerarşisindeki Yeri

Anadolu Selçuklu tarihiyle ilgili tarihiyle ilgili en önemli eserin müellifi Anadolu Selçuklu döneminde yaşamış İbn Bibi olarak şöhret bulmuş olan Nasireddin Hüseyin'in anne ve babasının belli bir dönem Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunduğu kaydedilir.⁶⁷ Dolayısıyla devlet protokölüne dair bilgisi olduğu anlaşılan İbn Bibi *el-Evâmirü'l-Alaiyye* isimli eserinde Gazneli Sultan Mahmut ile ilgili kullandığı aşağıdaki ifadeler ilk derece kadılığının Anadolu Selçuklu Devleti içerisindeki konumu hakkında ipuçları vermektedir;

“Gençliğinin ilk yıllarından, hayatının baharından başlayarak basamak basamak, derece derece kadılık makamına, hazinenin (beytül-mal) kurallarını düzenleyen divan yönetimine, görevi devlet düzenini sağlamak olan saltanat naipliğine ulaştı. Daha yükseği bulunmayan o iki makama yükseldi.”⁶⁸ ifadesi Anadolu Selçuklularının o döneminde kadılığın devlet hiyerarşisi içindeki konumuna işaret etmesi açısından dikkate değerdir. Bu ifadelerle göre Anadolu Selçuklu Devleti hiyerarşisinde ilk derece kadılık, saltanat naipliği ve divan yönetiminden sonra gelmektedir. Durum böyle olsa da tarihi süreçte müesseseleşen kadılık kadılık makamının yetki ve sorumluluk sahası

⁶² Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), 486.

⁶³ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), 506.

⁶⁴ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-* (İstanbul: Şemâ Yayınevi, 2006), 638.

⁶⁵ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), 550.

⁶⁶ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 45.

⁶⁷ Bk. Özaydın, “İbn Bîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/379.

⁶⁸ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), 668-669.

ihtiyaçlara göre, daha ziyade ise görevi üstlenen kimselerin yetkinliklerine ve hükümdarların onlara duyduğu güvene bağlı olarak genişleyip daraltılabilmektedir.⁶⁹

3.4. Kadıların Maiyetinde Çalışanlar

Eldeki bazı vesikalar ve diğer bazı kaynaklarda Anadolu Selçuklu Devletinde kadıların maiyetlerinde çalışan kimselerle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar devletin adli teşkilâtını aydınlatması açısından zikre değerlidir.

3.4.1. Kadı Naipliği

Anadolu Selçuklularda kadı yardımcılığının (naiplik) var olduğu bilinmektedir. Yukarıda da temas edildiği gibi, Rükneddin Keykavus döneminde, kendisine Konya kadılığı yanında tüm Rum diyarı kadılığı ve özel-genel vakıf nazırlığı tevdi edilen Kadı Cemaleddin'in büyük çaba isteyen bu geniş vazifesinde kendisine yardımcı olmak üzere kadı naibi olarak Kadı İzzeddin tayin edilmiştir.⁷⁰

3.4.2. Mahkeme Emni

Kaynakların yer verdiği, Anadolu Selçuklu Devleti mahkemelerinde kadıların maiyetinde çalışanlardan biri *emîn-i dâru'l-kazâ* olarak ifade edilen mahkeme emni'dir. Mahkeme emni yetim ve kayıp mallara emin nasbedilen, bu malların muhafaza ve nemalanmasında gayret gösteren, ondan istikraz edilen malların vadesinde ödenmesi gibi vazifelere sahip kimsedir.⁷¹

3.4.3. Mahkeme Katipliği

Anadolu Selçuklu Devleti mahkemelerinin diğer bir unsuru *muvarrihi-i hücece ve kabâlât* olarak ifade edilen mahkeme kâtipliğidir. Mahkeme (Daru'l-kazâ) kâtipliğine tâyin olunan kimsenin mahkemede satış ve borç kabale ve hüccetleri, muamele, nikâh vesair vesikaları, her vilâyet ve şehir için ayrı bab ve kısımlara ayırarak defterlere yazıp tarihlemesi, vakıf, mülk, borç ve satış muamelelerini ve nikâh akidelerini tanzim etmesi emrolunmaktadır.⁷²

3.4.4. Mübaşirlik

Yine bazı kayıtlar Selçuklu adalet mekanizması içinde mübaşirlik müessesesinin varlığına işaret etmektedir. Şöyle ki; Anadolu Selçuklu Devleti devlet adamlarından Muînüddin Süleyman Pervâne, Tâceddin Vezir'in âlim ve edip, ancak veliler âleminde habersiz oğlunu Konya'da kadı yapmak ister. Adı belirtilmeyen bu kişi kadılığı üç şartla kabul edeceğini söyler. Bu şartlardan birisi de mahkemenin cellâtları gibi olan eski mübaşirlerin kovulması ve yeni mübaşirlere halktan bir şey almamaları için dolgun maaş bağlanmasıdır.⁷³

3.4.5. Tercüman

Anadolu Selçuklu devletinde mahkeme divanında tercümanların da görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Emir-i dadların (Reşideddin ve Hatireddin) bellerine kuşandıkları altın kılıçlarıyla sofanın kenarında ayakta durup adalet isteyenlerin davalarını tercümanlar vasıtasıyla sonuca bağladığı, katiplerin de her bir hükmü şeriata ve muameleye uygun olarak kaleme aldıkları kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁴

⁶⁹ Özen, "Kâdılıkudât", 24/81-82.

⁷⁰ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 550.

⁷¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁷² Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 43.

⁷³ Rauf Kahraman Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufi Zümreler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 351.

⁷⁴ Bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 535.

3.5. Kadıların Atama ve Azli

Gıyâseddin Keyhüsrev (I. Gıyâseddin Keyhüsrev), halkın sevdiği ve saygı duyduğu Ebu'l-Leys es-Semerkindi'yi⁷⁵ görevden alıp yerine Kadı Tirmizi'yi atamıştır. Ancak, Tirmizi'nin kendisiyle ilgili itham içeren bir fetvasının olduğuna dair söylemler üzerine öfkelenmiş ve fermanıyla onu öldürtmüştür. Bunun iftira olduğunu öğrenince iftiracıları cezalandırmış ve yaptığına çok pişman olmuştur.⁷⁶ Bu olay, Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadıların hem atama hem de azlini sultanların yaptığına dair küçük bir örnek olarak gösterilebilir.

Anadolu Selçukluları, yerleşim birimlerine kadı tayin etmenin padişahlara vacip olduğunu söylemek suretiyle her yerleşim birimine kadı tayin etmeye önem göstermişlerdir.⁷⁷ Anadolu Selçukluları ile ilgili kadı tayinine dair menşurlarda hem kadıların vazifeleri ile ilgili önemli bilgiler hem de Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki ideal kadılığa dair malumatlar yer almaktadır. Bunlar arasında kadıların davaları hallederken zengin ve fakir, tanıdık ve yabancı gibi adaleti temin etmeye mani durumlara karşı tedbirli olmaları, kendilerine yardımcı olmak üzere atayacakları naibleri de dindar ve tamahkar olmayanlar arasından seçmeleri istenmektedir.⁷⁸

Kadılar tayin olunurken kendilerinden beklenen vazifeler konusunu “Kadılık Menşûrlarına Göre Anadolu Selçuklusunda Kadı ve Vazifeleri” başlığında ele aldığımız için burada tekrarlamayı gerekli görmüyoruz.

3.6. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kazâ Fonksiyonun Taşıdığı Karakter

Anadolu Selçuklu Devleti'nde adalet teşkilatının şer'î ve örfî kazanın birbirinden ayrılması esasına dayandığı, bu ifadenin şer'î kazâ yanında hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk prensibinin yürürlükte olduğu anlamına geldiği ifade edilse de⁷⁹ şer'î ve örfî hukuk ayrımı Kur'ân ve sünneti şer'î hukukun kaynağı; örf ve âdeti de örfî hukukun kaynağı olarak gösterme düşüncesine dayanmaktadır. Örf ve âdeti İslam Hukuku kaynakları dışında değerlendiren bu ikili ayrım İslam Hukuku delillerini (kaynaklarını) değerlendiren İslam hukukçuları açısından sorunlu görülmektedir. Zira İslam hukukçularına göre naslara aykırı olmayan örf ve adetler İslam hukukunun bir kaynağı olarak düşünülmektedir. Sultanların ülkenin yararına olan örf ve adetler hususlarda verdikleri bu kararların da şer'î esaslara dayanması nedeniyle Anadolu Selçuklu'da kazâi ikilik söz konusu değildir.⁸⁰

⁷⁵ Bu kimse meşhur Hanefî fakih Ebu'l-Leys es-Semerkindi'den başka biri olmalıdır. Zira Hanefî fakih Ebu'l-Leys es-Semerkindi'nin vefatı ile ilgili 373/983 ile 393/1003 tarihleri arasında farklı tarihler kaydedilmektedir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vefatının ise 1211 yılı olduğu kaydedilmektedir.

⁷⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁷⁷ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-*, 639.

⁷⁸ Bk. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 41; I. Alâuddîn Keykubâd zamanında yaşamış olan Ahmed b. Sa'd b. Mehdî b. Abdi's-samed el-Usmânî'nin, Keykubâd'a sunduğu *Kitâbu'l-letâifi'l-'alâ'iyye fi'l-fedâili's-seniyye* isimli eserinde, kadıların afetinin aşırı tamahkarlık olduğuna yer vermesi de dikkat çekmektedir. bk. İhsan Fazlıoğlu, “Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a sunulan siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâ'iyye fi'l-fedâili's-seniyye”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 234.

⁷⁹ Söz konusu ifade için bk. Aydın Taneri, “Müsameret'ül-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 169.

⁸⁰ “İslâm hukukuna göre özellikle hükme delaleti kesin olan nassın bulunmadığı hususlarda, devlet başkanının belli bir ichtihâdî görüşün yanında durması ve hukuki boşluğun varlığı hâlinde de uyulması zorunlu kural koyması mümkündür. Bunun temel bir nas veya kuralla çatışmaması gerektiği ve böylece kendisi dahil herkesi bağlayıcı meşru bir hukuk kuralı ve teşrii (yasama) düzenlemesi oluşturacağı kabul edilir. Bu hâliyle de İslâm hukuku dairesi içerisinde yerini alır.” görüşü için bk. Akman, “Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu”, 43.

3.7. Kadıların Muhakemede Dikkate Aldığı Hususlar

Anadolu Selçuklu Devleti'nde davaların hal ve faslında gerek kaynak gerek metod olarak İslam fıkhi dikkate alınırdı. Dolayısıyla davaların hallinde İslam hukukunun önemli kaynakları olan Kur'an, sünnet ve sahabe kavline göre hüküm verilirdi.⁸¹

Kadılık menşurlarında kadıların hüküm verirken Kuran, sünnet ve sahabe kavline göre hüküm verdiğinden açıkça söz edilmekle birlikte diğer şer'î delillerden söz edilmemesi delillerin önemli olanlarının özetle zikredilmesi mahiyetinde olmalıdır. Zira müctehidler fıkhn teşekkül ettiği dönemlerden başlayarak hüküm istinbatında İslam Hukukunun Kuran, sünnet, icma ve kıyas şeklindeki dört asli deliline ve maslahatı mürsele, istihsan, istishâb, sahâbî kavli, sedd-i zerâyî', şer'u men kablenâ ve örf gibi diğer fer'î delillerine müracaat etmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti döneminde İslam Hukuk mezheplerinin benimsedikleri asli ve ferî tüm delillere göre hükümler verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargılamada cezaların "kanunilik, şahsilik ve umumilik" gibi temel prensipleri dikkate alınmıştır. Bu anlamda yargılamada, güçlü-zayıf, zengin-fakir arasında fark gözetilmez (umumilik), hakkında dava olduğu takdirde şer'î mahkemede sultan da kadı önünde ayakta bekler (umumilik ve şahsilik), kadılar şeriata dayanır (kanunilik) ve dedikleri de derhal uygulanırdı.⁸² Şariat hükümlerinin kutsallığı göz önünde bulundurulur, sultana hiçbir şekilde iltimas edilmezdi. Mahkeme bitince sultan saraya dönerdi. Ayrıca sultanın, kadıya o günkü görevinden dolayı hil'at veya bir katır vermesi adettendi.⁸³ Daha sonra savaşlar ve çeşitli nedenlerden devlet işleri artınca adalet işlerinin tamamı devlet beylerine (ümerâyı devlet) ve saltanat büyüklerine (erkân-ı saltanat) havale edildi.⁸⁴

3.8. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Mezâlim Organı

Büyük Selçuklu Devleti ve daha önceki İslam devletlerinde bulunun Mezâlim organının Anadolu Selçuklu Devleti'nde de mevcut olduğu, sultanların haftada iki gün divana gelerek adaleti tevzi ettiği, şer'î davaları kadıya havale ettiği, örfî davaları da divan aracılığı ile çözümlere kavuşturduğu kaydedilir.⁸⁵

Gıyâseddin ibn Kılıçarslan (I. Gıyâseddin Keyhüsrev) döneminden Sultan Alaaddin Keykubad'ın hükümdarlığı zamanının ortalarına kadar, Anadolu Selçuklu Devlet'i padişahları, bizzat Farsça 'dadgah' olarak adlandırılan mahkemede veya mezâlim divanında (yüksek mahkeme/adliye) hazır bulunarak mazlumların haklarını teslim ederlerdi. Şer'î davalar kadılara havale edilirken, muamelata (alışveriş vb.) dair davalar ile devlete ait meseleler ve örfî davalar ise ashab-ı divan (divan sahipleri) tarafından sonuçlandırılırdı.⁸⁶

Şariat harici davalara bakan Divan-ı Mezâlim İslam Hukuku ve örfünün imtizacının neticesi olarak görülür. Anadolu Selçuklu sultanlarının şer'î davaları kadıya sevk ederken, örf kapsamında

⁸¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*, 42.

⁸² İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 123.

⁸³ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁸⁴ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 124.

⁸⁵ Vecdi Akyüz, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezâlim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1995), 68.

⁸⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 123.

davaları divan aracılığı ile çözüme kavuşturması, örf kapsamındaki davaların çözümünde şer'î şerife aykırı olmama esası nedeniyle, daha evvel zikredildiği gibi, kazai ikilik olarak algılanmamalıdır.

Mezâlim mahkemesi, kendisine zulüm yapıldığını iddia eden ve bu mahkemenin görev alanına giren konularda müslim veya gayri müslim, herkesin doğrudan mahkemeye müracaat edilebilmesine açık bir yapıdaydı. Ayrıca bu mahkeme, kadı mahkemelerinde verilen hatalı kararların mahiyetine göre istinaf veya temyiz mercîi de olmuştur.⁸⁷

3.9. Emîr-i Dâd

Selçuklular'da örfî davalara hükümdar adına bakan görevli olarak ifade edilen Emîr-i dâd isimli müessese için çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Adliye vekili, Divan-ı Mezâlim'in başkanı, sorgulama ve tutuklama görevine sahip bir teşkilat olduğu ifade edilir.⁸⁸ Genel olarak Dîvân-ı Mezâlim'e bizzat sultanlar başkanlık ederlerdi. Ancak işlerin çoğalmasıyla bu divanda görülen davalara sultanlar adına emîr-i dâd (dadbeg, emîr-i adl) bakmaya başladı. Emîr-i dâd kararlarını yanlarında oturan ulemâya danışarak verirdi. Onların, hem örfî hem de şer'î hukuka dayanarak verdikleri bu kararların adlî hayatta çok önemli bir yeri vardı.⁸⁹

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde Emîr-i dâd müessesesi vardır. Bu müessesese için sorgulama şefi, tevkifhane müdürü, örf davalarına bakan adliye nazırı ve divan-ı mezâlim başkanı gibi çeşitli şekilde görüşler ileri sürülmüştür.⁹⁰ Ağırlıklı görüş Emîr-i dâd'ın, mezâlim başkanı ve adliye vekili olduğuna yöneliktir. Ancak Emîr-i dâd üzerine yapılan incelemede bunun mezâlim başkanı veya adliye vekili olduğuna yönelik bilginin bulunmadığı ancak bazı müelliflerin açıklamalarının bu konuda tereddüt oluşturduğu, bunun da Emîr-i dâdın görevi hakkında kesin hüküm vermeye mâni olduğu kaydedilir.⁹¹ Bütün bunlara rağmen Emîr-i dâd'ın devamlı bir memuriyet olduğu, suç duyularında durumu araştırdığı, suçluları ve gözden düşen emirleri tutukladığı, sultan tarafından verilen emirleri (ölüm dahil) uygulamaya koyduğu, devlet erkanını karşıladığı ve sultanların yakın arkadaşları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Emîr-i dâd'a nasıl hitap edileceği ile ilgili kaynaklarda geçen 'Melikü'l-ümera ve'l ekâbir', 'sipehbed-i muazzam' gibi ünvanlar bu göreve gelenlerin asker kökenli olduklarını göstermektedir.⁹²

Hem Divan-ı Mezâlim'de alınan kararları hem de kadıların verdiği hükümleri uygulamakla görevli, protokolde atabeyden sonraya gelen Emîr-i dâd'lık Anadolu Selçuklu Devleti'nde daha fazla önem kazanmıştır.⁹³

SONUÇ

Anadolu Selçuklu dönemi hukuk sistemini; Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hülefâ-yi Râşidîn dönemi ile Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-125) ve Büyük Selçuklu Devletleri'nin (1040-1157)

⁸⁷ Akman, "Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu", 52.

⁸⁸ Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", *TTK Belleten* 59/225 (1995), 330.

⁸⁹ Aydın Taneri, "Emîr-i Dâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/130.

⁹⁰ bk. Emîr-i Dâd'ın "Adliye vekili daha doğrusu istintak şefi veya tevkifhane müdürü olduğu görüşü hakkında bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 98; Emîr-i Dâd'ın Divân-ı Mezâlim'in başkanı olduğu görüşü için bk. Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 330.

⁹¹ Bk. Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 339.

⁹² Merçil, "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi", 339.

⁹³ Taneri, "Emîr-i Dâd", 11/130.

örfî ve şer'î sistemlerini bünyesinde barındıran ve bunlara dönemin ihtiyacına göre çeşitli katkıların yapılmasıyla oluşturulan bir sistem olarak düşünmek mümkündür.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hem yargı hem de kadılık/yargıcılık oldukça önemli görülmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti'nde yargılama sadece halkı kapsamıyordu, yöneticileri de kapsayan bir sisteme sahipti. Bu anlamda yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının en üst değer olarak görüldüğü anlaşılmıştır.

Kadılar devletin şer'î işlerine bakmışlardır. Kadılar davaları çözerken zengin-fakir veya yabancı-tanidik vb. durumlara karşı fark gözetmemişlerdir.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kadılar, davaların hallinde Kur'an, Sünnet, hadis ve sahabe kavlini dikkate alarak hüküm vermişlerdir. Bu döneme ilişkin kaynaklarda kadınların hüküm vermesi konusunda sınırlı sayıda delil zikredilse de, İslam Hukuk Usulü ilminin gereği ve yapısı itibarıyla, bu dönemdeki kadınların gerçekte daha geniş bir şer'î kaynak yelpazesine dayanarak kararlar aldıkları anlaşılmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde özellikle başkadılar sadece şer'î problemleri çözmekle kalmamış, mirasları taksim etmiş, ölülerin terekesini hak sahiplerine teslim etmiş, nikahları akdetmiş, vesika, sicil ve sakları tahrir etmiş, vasiyetleri takdim etmiş, yetim ve kayıp malları muhafaza etmiş, şahitlerin tezkiyesini dikkatlice yerine getirmiş, cami, vakıf, medrese, hankah, türbe, zaviye ve yol gibi hayır işlerine nezaret etmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinde kadınların maiyetinde, naipler (kâdılkudâtların), mahkeme eminleri, mahkeme katipleri ve mübaşirlerin görev yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Selçuklularda Emîr-i dâd isimli müessese, suç duyularında durumu araştıran, suçluları tutuklayan, sultan tarafından verilen emirleri uygulamaya koyan ve devlet erkânını karşılamak gibi fonksiyonlar icra eden devamlı bir memuriyettir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- Akman, Ahmet. "Selçuklularda Adli Yapı ve Emir-i Dad'ın Konumu". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 8 (31 Aralık 2023), 40-57. <https://doi.org/10.47702/sema.2023.30>
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2000.
- Akyılmaz, Gül. "Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23-41.
- Akyüz, Vecdi. *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezalim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 1995.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Alkış, Abdurrahim. "XIII. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İranlı Âriflerin Rolü". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/3 (Ağustos 2020), 786-818.
- Arı, Abdüsselam. "Hz. Ömer'in Ebu Musâ el-Eş'ariye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 85-99.
- Arslan, Adem. "Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahâbi: Hz. Ali (r.a)". *Peygamberimiz ve Gençlik*. 263-274. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilâtı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1999.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. "Kazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/113-117. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 1-7 Cilt. Dimaşk: Daru İbn Kesîr-Darûl-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Doğan, Nermin Şaman. "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifâlarından Örnekler". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)* 28/2 (2013), 429-443.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Sultan I. 'Alâuddîn Keykubâd'a sunulan siyasetnâme: el-Letâifu'l-'alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 225-239.
- İbn Bibi, Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuknâme)*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbn Hişâm. *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İpşirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kara, Cahid. *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı Ve Yargı Hukuku Uygulamaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı-*. İstanbul: Şemâ Yayınevi, 2006.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 5. Basım, 2003.
- Kılınç, Ahmet. "Ethical Principles Of Judges In The Ottoman State The Convenience Of Judge". *Judicial Ethics: The Past and Today*. 463-534. İstanbul: Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme, 2017.
- Manav, Ahmet Başaran. "Mâverdi'nin Edebü'l-Kâdî Adli Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 87-121.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi". *TTK Belleten* 59/225 (1995), 327-340.
- Nizamü'l-mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, ts.
- Ögüt, Salim. "Edebü'l-kâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/408-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önder, Mehmet. *Konya Maarifi Tarihi*. Konya: Ülkü Basımevi, 1952.
- Özaydın. "İbn Bibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/379-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. "Kâdîlkudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) es-. *Sünenu Ebî Davûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 1-4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431.
- Taneri, Aydın. "Emir-i Dâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/130-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Taneri, Aydın. "Müsâmeret-ül-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/6 (1966), 127-171.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin Tercüme ve Araştırmalar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 1988.
- Ülker, İbrahim. "İki Belge Işığında Anadolu Selçuklularda Noterlik İşlemleri". thk. Fethi Gedikli. 1/31-48. İstanbul: Onikilevha, 2016.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolusu'nda Tasavvufi Zümreler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

- Veki, Ebu Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi (ö. 306/918). *Ahbârü'l-Kudât*. thk. Abdulaziz Mustafa Meraği. 1-3 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1. Basım, 1947.
- Vizaretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye-Kuveyt. *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 1-45 Cilt. Kuveyt: Daru's-Safve, 1. Basım, 1990.
- Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), Ebû Yûsuf. *el-Harâc*. thk. Tâhâ er-Rauf Sad - Sa'd Hasan Muhammed. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1431.
- Yaman, Abdulsamet vd. "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 40 (2018), 157-171.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*. 10 Cilt. Suriye/Dimaşk: Daru'l-Fikr, 12. Basım, ts.
- Kültür Portalı. "Anadolu Selçuklu Devleti". Erişim 04 Aralık 2023. <http://www.kulturportali.gov.tr/portal/anadolu-selcuklu-devleti--1077-1308->
- Kur'an Yolu Meâli (Tam Sayfa Meâlli)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2018.